

за № 391/3684 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.minfin.gov.ua. 4. П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.05.1999 р. № 137, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 21.06.1999 р. за № 392/3685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.minfin.gov.ua. 5. Лист Міністерства фінансів України «Методичні рекомендації щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності» від 29.07.2003 № 04230-04108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.minfin.gov.ua.

УДК 657.471

Ю.В. Пікуш, Л.М. Пилипенко
Національний університет “Львівська політехніка”

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ РЕЗЕРВІВ У СИСТЕМАХ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

© Пікуш Ю.В., Пилипенко Л.М., 2012

Розглянуто історичні етапи розвитку резервів, проаналізовано відмінності між поняттями “резерви”, “резервний капітал”, “фонд”, “регулятив”, “забезпечення”.

Considered historical stages of reserves, analyzed differences between the concepts “reserves”, “reserve capital”, “fund”, “regulatives”, “providing”.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Після реформування системи бухгалтерського обліку відповідно до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності в обліковій практиці з'явилося багато нових термінів, які науковці трактують по-різному. Саме це відбулося з резервами, сутність яких не має єдиного тлумачення, що призводить до хибного вибору як джерел формування резервів, так і напрямів їх використання. Наслідком розмитого тлумачення бухгалтерських термінів є хибне відображення об'єктів в системі бухгалтерського обліку. Багато теоретичних положень досліджень науковців є дискусійними щодо правильності використання таких понять, як “резерв”, “резервний капітал”, “фонд”, “регулятив”, “забезпечення”. Тому тема історичного розвитку резервів та дослідження поглядів різних науковців щодо відображення їх в бухгалтерському обліку є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню теорії, практики та методики формування та використання резервів присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Значна частина теоретичних досліджень науковців стосується питання сутності понять “резерв”, “резервний капітал”, “фонд”, “регулятив”, “забезпечення” та їхнього розмежування, що відображено у працях Й. Бетге, Ю.А. Вериги, М.О. Козлової, М.М. Орищенко, І. Й. Яремка та інших. Проте залишаються проблемні питання, які стосуються обліку резервів, їх визнання та відображення у бухгалтерському обліку, які потребують подальшого дослідження та удосконалення.

Мета статті полягає у дослідженні історичних підходів до формування резервів у бухгалтерському обліку.

Основний матеріал дослідження. З розвитком суспільно-економічних відносин будь-яке економічне поняття чи категорія з часом змінюється і трансформується. Вперше резерви були відображені в бухгалтерських балансах в кінці XIV – на початку XV ст. У дослідженні еволюції резервів у історичному аспекті, описаному в монографії Ю.А. Вериги та М.М. Орищенко, виділено такі історичні етапи їхнього розвитку.

1 етап (XIV – XVIII ст.) Виникнення резервів, їх практичне використання в обліку та звітності. У той час ще не існувало законодавчої бази, яка б регламентувала створення резервів, тому підприємства самостійно їх формували за рахунок одержаного прибутку. Для цього етапу

характерним було створення резервів для компенсації збитків, спричинених сумнівними боргами та оціночних резервів фіскального характеру (для сплати податків та мита). Сформовані на підприємстві резерви переважно були призначені для покриття податкових потреб держави та запобігання банкрутству. Така практика створення резервів використовувалась в Іспанії, Португалії, Італії та Греції.

На початку XV ст. набуло поширення створення оціночних резервів за ризиками та затратами. Їх об'єднували в чотири групи:

- 1) резерви, призначені для компенсації можливих втрат дебіторської заборгованості;
- 2) резервування фінансових результатів для компенсації можливих ризиків і втрат, щоб зменшити базу оподаткування податком на прибуток;
- 3) резервування фінансових результатів для перегрупування прибутку за звітними датами;
- 4) резервування ресурсів на покриття збитків.

II етап (XIX – перша половина XX ст.) Формування системи резервів підприємства.

У той період часу почали виникати та розвиватися акціонерні товариства, у складі власного капіталу яких з'являється резервний капітал. Він створювався за рахунок прибутку підприємства, порядок його формування та розміри регламентували законодавчо.

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. була сформована система резервів, яка складалася з таких категорій, як статутні законодавчі резерви, регламентовані статутні резерви, оцінені резерви зі знецінення активів, оціночні податкові резерви (відстрочені податки), амортизація, оціночні резерви цільового характеру, оціночні резерви регулюючого характеру, приховані резерви. В обліку починають з'являтися бухгалтерські рахунки, такі як “Амортизація”, “Делькредере”, “Резервування”, “Регулятив”. Велику увагу науковці приділяли сутності резервів та їхнім відмінностям від регулятивів [1, с. 11].

III етап (кінець XX ст. – до сьогодні) Формування соціально-економічних резервів, яке триває донині. Формування соціально-економічних резервів характерне для європейських країн. До таких резервів належать: резерв участі працівників у прибутку, додаткові пенсійні фонди, спеціальні пенсійні фонди тощо. Їх створювали з метою захисту пенсійних вкладів працівників та підприємств, значна увага приділялася державному регулюванню пенсійних фондів та створенню системи їх резервування.

“В 20-х роках XX ст. в складі пасиву балансу науковці почали виділяти такі групи статей: капітали, фонди (спеціальні капітали) та резерви (регулюючі статті). Створення капіталу відбувалося шляхом внесків засновників, а фонди формувалися шляхом фактичного збільшення засобів підприємства і мали чітке призначення. До фондів відносили: запасний фонд, фонд покращення побуту робітників та службовців, фонд розширення підприємства та інші. Резерви формувалися методом резервування балансу і до них належали: резерв сумнівних боргів, погашення зносу власності та інші” [1, с. 15; 2, с. 77].

У 30-х роках XX ст. обов'язковою складовою частиною пасиву вітчизняних підприємств були відрахування, які здійснювалися на погашення вартості майна та називалися по-різному: “амортизаційний фонд”, “амортизаційний капітал”, “капітал погашення майна” тощо. У балансах статті під такими найменуваннями фігурували у розділі “Капітал”, в підрозділах “Фонди”, “Резерви”, “Регулюючі статті”. Такі фонди створювали на підприємствах за часів існування СРСР і раніше [1, с. 11].

Еволюцію резервів у бухгалтерському обліку в методологічному контексті певною мірою відображає відмінність підходів до їх формування та відображення у фінансовій звітності відповідно до положень різних класичних балансових теорій. Статична балансова теорія Г. Сімона, хоча і спрямована на репрезентацію балансом реальної поточної вартості майна і капіталу суб'єктивного господарювання, все ж передбачає формування та відображення в балансі резервного фонду та резервів, основою яких є зобов'язання стосовно третіх осіб [3, с. 58]. А концепція статичної продовження діяльності підприємства вимагає врахування в балансі витрат і доходів майбутніх періодів (активних і пасивних антиципацій), як наслідку формування гарантійних резервів без правових зобов'язань [3, с. 58; 4, с. 11].

Динамічна балансова теорія О. Шмаленбаха, через зорієнтованість на обчислення фінансового результату, передбачає створення резервів ризиків – резервів виконання гарантійних зобов'язань, на незавершений ремонт, забезпечення майбутніх витрат і платежів [3, с. 59; 4, с. 15–16].

Основним завданням формування резервів у бухгалтерському обліку, на думку М.О. Козлової, є “відображення в обліку у вартісному вимірнику ступеня готовності використати певний обсяг ресурсів у випадку виникнення у ньому потреби в майбутньому” [5]. Ю.А. Верига стверджує, що “необхідність створення резервів обумовлена одним із принципів бухгалтерського обліку, а саме розмежування доходів і витрат між звітними періодами” [7].

І. Й. Яремко вважає, що “створення резервів в обліковій системі, виходячи з методологічних процедур подвійного запису, є прийом зрівноважування вартості майна і розміру капіталу економічної одиниці... його не слід розуміти буквально, тому що в дійсності утримуються складові частини майна (цінності), які дорівнюють вартості створених резервів” [3].

В економічній науці, і зокрема в методології бухгалтерського обліку, використовують кілька понять, пов'язаних з резервуванням, – резерви, резерви капіталу, резервний капітал, резервний фонд, антиципації, регулятиви тощо. Ці поняття подібні за змістом, проте не тотожні. Резерви капіталу (регулятиви) утворюються до формування фінансового результату (прибуткового капіталу), не залежать від його значення (прибуток чи збиток), а навпаки, безпосередньо впливають на його величину. Резервний капітал формується за рахунок прибутку, що означає певну залежність від його отримання (за умов отримання збитків резервний капітал не формують). З погляду призначення регулятиви формують для забезпечення фінансового результату (прибуткового капіталу) від ринково-кон'юктурних факторів (зміни рівня цін, неплатоспроможності дебіторів, потенційних зобов'язань тощо), а резервний капітал формують для “захисту” статутного капіталу від форс-мажорних обставин, банкрутства (тобто від його редукації).

Резервний капітал є одним із видів резервів підприємства, для якого законодавчо встановлено особливий порядок нарахування та використання. Він утворюється у складі власного капіталу в результаті перерозподілу нерозподіленого прибутку, тому його сума не впливає на величину власного капіталу, а лише змінює його структуру. Можна погодитись із думкою І. Й. Яремка, що “резервний капітал є лише певною відкладеною на майбутнє кількістю ціннісних вартостей, утворених з нерозподіленого прибутку підприємства, які були б виплачені засновникам, акціонерам як дивіденди, коли б не потрібно було керуватися певною обережністю у майбутньому” [3].

Проте, щоб резервний капітал виконував функцію захисту підприємства від настання непередбачених подій, він має бути забезпечений реальними активами, тобто мають бути чітко визначені ресурси, які відповідатимуть за покриття резерву. Саме це, на думку багатьох вчених, і є основною методологічною проблемою обліку резервного капіталу, тому що на практиці підприємства, які створюють резервний капітал, роблять тільки обліковий запис, за яким немає реальних активів, що у разі необхідності зможуть покрити завдані збитки.

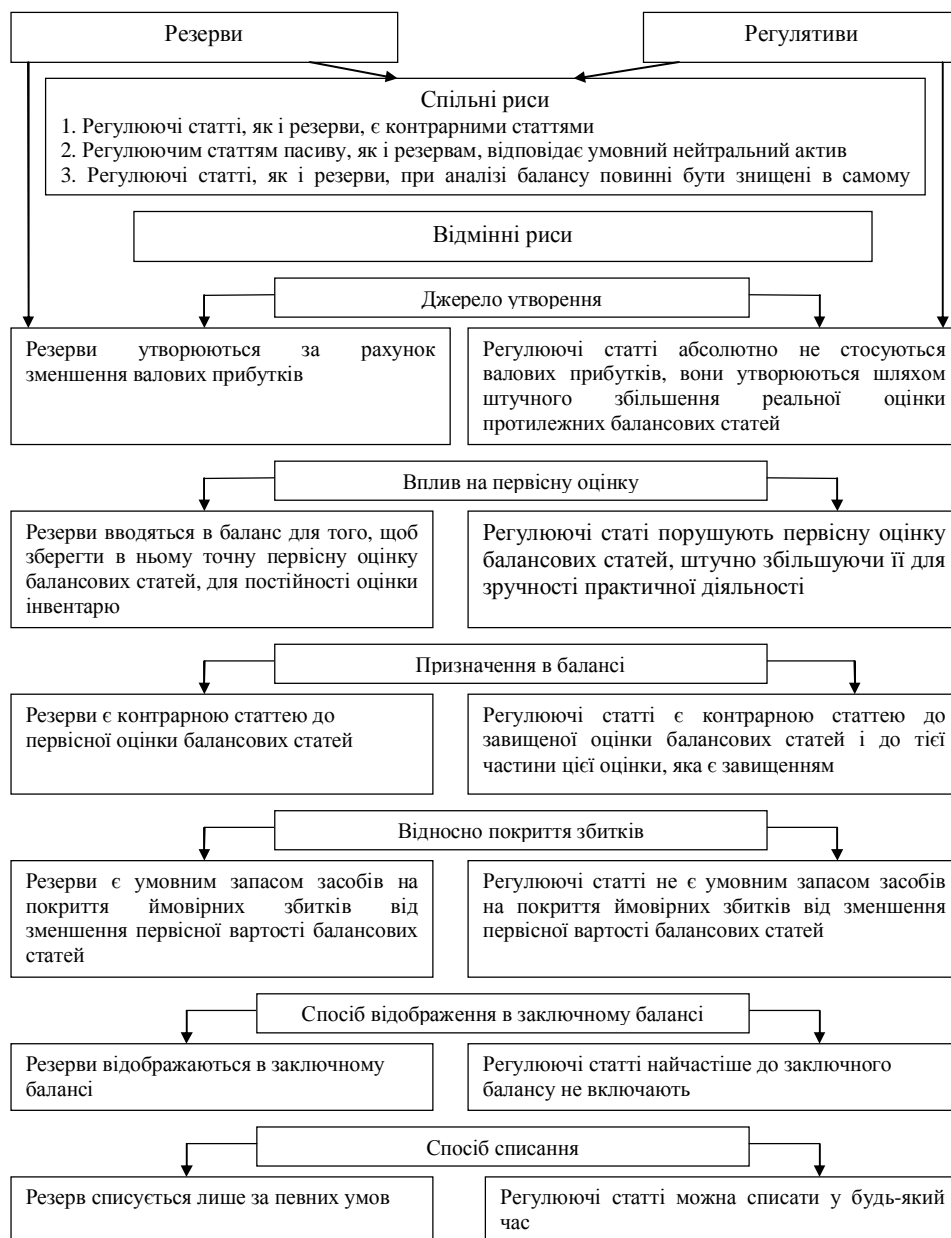
Після реформування системи бухгалтерського обліку відповідно до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності та з прийняттям Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в обліковій термінології з'являється поняття “забезпечення”, які до цього часу називали резервами наступних витрат і платежів. Створення забезпечень майбутніх витрат і платежів регламентує П(С)БО “Зобов'язання”, згідно з яким забезпечення розглядають як зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу.

Забезпечення є багатогранним об'єктом бухгалтерського обліку, їх інколи трактують як зобов'язання, резерви чи фонди підприємства. М.О. Козлова вважає, що “забезпечення за сутністю – не резерв, оскільки використовується не у випадку крайньої необхідності, а постійно”. В.С. Терещенко трактує забезпечення майбутніх витрат і платежів як резервний фонд спеціального призначення у вигляді високоліквідних активів, що створює суб'єкт господарювання за рахунок власних джерел фінансування для покриття зобов'язань з невизначеним часом або сумою погашення [8]. Ю.В. Верига та М.М. Орищенко під забезпеченням розуміють “резерви капіталу пасивного характеру, створені відповідно до вимог чинного законодавства та внутрішніх документів у вигляді операційних витрат, шляхом прогнозних розрахунків для рівномірного покриття очікуваних майбутніх витрат” [1].

Узагальнивши вищенаведені трактування, можна зробити висновки, що забезпечення містять елементи як резерву, так і зобов'язання, оскільки вони створюються при виникненні внаслідок минулих подій зобов'язань і використовуються для покриття лише тих витрат, для яких і були створені.

Велику увагу в теоретичних та практичних дослідженнях з питань резервування приділено розмежуванню понять резервів і регулятивів (регулюючих статей). Чітко розмежував резерв і регулюючу статтю французький вчений Ж.-Б. Дюмарше. На його думку, резерву завжди в активі протистоїть реальна вартість, а регулятиву – тільки фіктивні цінності. Він наводив такий наочний приклад “Рахунок Торгової знижки – резерв, потенційний прибуток, оскільки йому в активі протистоїть реальний актив, – товари, що продаються. Знос основних засобів – регулююча стаття, так як йому в активі протистоїть вартість зношених основних засобів”[6, с. 85].

Проблему розмежування резервів та регулятивів ґрунтовно досліджував І.А. Кошкін. Він виділив декілька їхніх спільних та відмінних ознак (див. рисунок).

Спільні та відмінні риси резервів та регулятивів за І.А. Кошкіним (джерело: [6, с. 83])

В практичній діяльності та теорії інколи поняття “фонди” та “резерви” ототожнюють. “Майже повсюдно складові резервного капіталу називають резервними фондами. Ця назва за сучасного використання резервного майна не є правильною. Очевидно, вона зумовлена тим, що законодавчі акти акцентують на сутності інвестування (вкладення) цього резервного капіталу в окремо керовані цінні папери. Резервні фонди означають лише зарезервоване майно. Якщо це майно буде застосоване продуктивно, тоді його енергія виразиться через резервний капітал”.

Справджується це лише тоді, коли резервні фонди підприємств зберігатимуться відокремлено у спеціалізованих кредитних закладах, як довгострокові вклади, і у разі виникнення збитків чи загрози банкрутства вкладені кошти повертатимуть суб'єктам діяльності [3, с. 65].

Про це також слушно зауважує М. О. Козлова, яка у своїх працях розглядає це на прикладі амортизаційного фонду, створення якого сьогодні чинне законодавство України не передбачає. Тракувати амортизацію як фонд чи резерв доцільно тоді, коли ці відрахування будуть спрямовуватися на заміну наявних об'єктів після закінчення терміну їх корисної експлуатації, в іншому випадку амортизаційні відрахування є відшкодуваннями за рахунок покупців витрат, здійснених раніше на придбання майна [6].

Намагання підвищити рівень мобільності активів підприємств призвели до того, що в процесі реформування бухгалтерського обліку амортизацію “перевели” з фонду в регулятив. Проте таке перетворення – це не просто зміна категоріальних поглядів на об'єкт бухгалтерського обліку, воно має глибокий економічний зміст з об'єктивними наслідками, як позитивними (вільне маневрування коштами), так і негативними (тотальна зношеність основних фондів). Тому слушною є думка М. О. Козлової, що господарюючі суб'єкти повинні спрямовувати частину коштів на відтворення засобів виробництва, оскільки нині підприємства, нараховуючи амортизацію, роблять просто “пустий” обліковий запис, який показує умовну суму необхідних відрахувань до амортизаційного фонду і цим зменшує вартість основних засобів. Формування амортизаційного фонду на сучасних підприємствах залишається досить актуальною проблемою, адже відсутність такого фонду не дозволяє господарюючим суб'єктам здійснювати заміну устаткування та обладнання, яке на сучасному ринку швидко застаріває, насамперед за рахунок морального зносу. Мета амортизаційних відрахувань на сучасних підприємствах полягає в тому, що їх включають у собівартість продукції (зменшуючи тим самим доходи та податки на прибуток), а потім за рахунок виручки від реалізації, яка надходить від покупців, відшкодовують витрати на придбання обладнання чи устаткування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження історичних етапів формування резервів у бухгалтерському обліку показує, що це поняття з розвитком суспільно-економічного сприйняття змінювалося та набувало різного економічного змісту. Численні дискусії науковців теоретичного та практичного характеру були спрямовані на розмежування понять “резерв”, “резервний капітал”, “фонд”, “регулятив” та “забезпечення”. Однак серед наукових кіл і сьогодні немає єдиної думки щодо використання цих понять у бухгалтерському обліку. Сучасний формат бухгалтерського балансу не дає змоги об'єктивно відобразити фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання. Певною мірою це зумовлено й недоліками традиційних підходів до формування резервів. Удосконалення потребує як сам перелік резервів та інших регулятивів, що мають бути відображені в балансі, так і способів їхнього представлення й оцінювання, що визначає потреби подальших досліджень поставленої проблеми.

1. Верига Ю.А. Резервування капіталу: облік, аудит та звітність: моногр. / Ю.А.Верига, М.М. Орищенко. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 177 с. 2. Кипарисов Н. А. Основы балансоведения / Н.А. Кипарисов. – М.: Наркомомторг СССР, 1928. – 295 с. 3. Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: моногр. / І.Й. Яремко. – Львів: Каменярь, 2002. – 192 с. 4. Бетге Й. Балансоведение / Й. Бетге; перевод с нем.; под ред. В.Д. Новодворского. – М.: Бухгалтерский учет, 2000. – 356 с. 5. Козлова О.М. Резервна система підприємства: поняття, необхідність, значення функції та обліковий аспект / О.М. Козлова // Вісник ЖДТУ. – 2005. – № 1 (31). – С. 97–104. 6. Козлова О.М. Резерви, забезпечення, регулятиви: сутність та проблеми термінології / О.М. Козлова // Вісник ЖДТУ. – 2004. – № 1 (27). – С. 81–89. 7. Верига Ю.А. Резерви підприємств України: облік і подання інформації у звітності / Ю.А.Верига // Вісник ЖДТУ. – 2003. – № 4 (26). – С. 52–58. 8. Терещенко В.С. Бухгалтерський облік забезпечень майбутніх витрат і платежів: теорія та методика: дис. канд. екон. наук: 08.00.09 / В.С. Терещенко. – К., 2008.